

Ewa Rogowska-Cybulska
Uniwersytet Gdański
e-mail: ewaro1@ug.edu.pl

Etymologie ludowe nazw miejscowości zawarte w *Legendach i podaniach Kurpiów*

The folk etymologies of toponyms in *Legendy i podania Kurpiów*

The article presents the folk etymologies of names of villages and cities, which are contained in book *Legendy i podania Kurpiów* (selection and editing I. Choroszewska-Zyśk, M. Samsel, M. Grzyb, Ostrołęka 2008), especially the names of villages and cities situated in Kurpie and near Kurpie: *Chudek, Dobry Las, Jazgarka, Jednorozec, Mały Płock, Ostrołęka, Serafin, Szwed, Tatarzy, Wykrot* and *Zbójna*. The author juxtaposes all the folk etymologies of these names and compares them structurally and semantically with their scientific etymologies.

Słowa kluczowe: Kurpie, etymologia ludowa, toponimy, podania etymologiczne
Key words: Kurpie, folk etymology, toponyms, etymologic legends

Wśród przykładów etymologii ludowej – zwanej też asocjacyjną, dyletancką, fantazyjną, folklorystyczną, naiwną, nienaukową, potoczną, relacyjną, skojarzeniową i synchroniczną, a także pseudoetymologią i reinterpretacją etymologiczną (Michow 2008: 13; Cienkowski 1972: 61) – obejmującej „błędne z naukowego punktu widzenia objaśnienie pochodzenia jakiegoś wyrazu, oparte na podobieństwie jego formy do innych wyrazów lub na innych swobodnych skojarzeniach” (WSJP), szczególnie interesującą grupę stanowią pseudoetymologie nazw własnych, zwłaszcza toponimów. Jak bowiem spostrzeża Elżbieta Michow w książce poświęconej etymologiom ludowym toponimu *Kielce*, „nazwy miejscowe są bardzo podatne na procesy etymologii ludowej” (Michow 2008: 9).

Efektem poszukiwań genezy nazw miejscowości przez niejęzykoznawców są często podania etymologiczne¹, czyli specjalny typ opowieści ajtio-

¹ Reetymologizowanie nazw własnych w podaniach etymologicznych wiąże się z wyróżnionym przez Czesława Kosyła stylistyczno-językowym nurtem etymologicznym nazewnictwa onomastycznego, którego najważniejszą cechą jest żartobliwe lub uwznioślające etymologi-

logicznych, których „globalną intencją jest sformułowanie odpowiedzi na pytanie, dlaczego coś nazywa się tak, jak się nazywa” (Brzozowska 2009: 128). Pochodzenie danego toponimu jest w nich opisywane „poprzez zaprezentowanie fabuły – zapoznanie odbiorcy z tym, jak powstała dana nazwa miejscowości (nie zaś – jak powstała sama miejscowość)” (Brzozowska 2009: 131–132). Ludowe podania etymologiczne stanowią świadectwo wyobrażeń o początkach nazw poszczególnych miejscowości i – jak zauważa E. Michow – „tym samym – jako ogniwo w procesie identyfikacji kulturowej – objaśniają szlachetne korzenie lokalnej społeczności, podkreślają więzy regionalne, tożsamość narodową, przynależność polityczną i religijną” (Michow 2008: 158). Legendy etymologiczne osnute wokół lokalnych toponimów są zarówno cennym przekazem regionalnym, utrwalającym tradycję kulturową małych ojczyzn, jak i „pozytywnymi dowodami twórczości, siły i zdrowia psychicznego oraz ciągłej pracy myślenia językowego” (Michow 2008: 11).

Dla regionu kurpiowskiego interesujący zbiór miejscowych legend, w tym m.in. ludowych podań etymologicznych, zawiera książka pt. *Legendy i podania Kurpiów*, przygotowana do druku przez Iwonę Choroszewską-Zyśk, Marię Samsel i Mirosława Grzyba, wydana w Ostrołęce w 2008 r. Publikacja ta gromadzi przede wszystkim opowieści nadesłane na ogłoszony w 2003 r. konkurs pt. „«Jek Ignac ze świętem Psiotrem się rozmuził» – ocalić [ma] od zapomnienia podania i legendy kurpiowskie”, natomiast „pozostałe utwory – legendy, baśnie, historie – to owoc poszukiwań zespołu redakcyjnego” (Grzyb 2008: 4). Oprócz tekstów dotyczących miejscowości kurpiowskich autorzy umieścili w tomie również wybrane legendy związane z miastami okalającymi Puszcze Zieloną, ponieważ „w tych miastach urzędowali starostowie, urzędy, sądy i inne urzędy, do których jeździli mieszkańcy Puszczy” (Grzyb 2008: 4). Teksty zawarte w *Legendach i podaniach Kurpiów* dotyczą nazw miejscowości i ich części, okolicznych wzniesień, lasów i polan, pól i łąk oraz głazów narzutowych.

W niniejszym artykule przedstawię i opiszę tylko wyekscerpowane z tej książki etymologie ludowe odnoszące się do nazw miejscowości i ich części, pseudoetymologie objaśniające powstanie nazw miejsc niezamieszkałych zasługują bowiem – ze względu na swą specyfikę – na odrębne opracowanie. Poszczególne etymologie nienaukowe nazw miejscowości porównam z ich etymologiami naukowymi oraz przedstawię miejsce reetymologizowanych nazw w dwu klasyfikacjach stosowanych podczas analizy onomastycznej

zowanie autentycznych nazw, dzięki czemu stają się one jądrem konstrukcyjnym utworu (np. we fraszkach i parabolach). Ponadto autor wymienia następujące nurty nazewnictwa onomastycznego: realistyczny, ekspresjonistyczny, konwencjonalny, sentymentalny, groteskowo-ludyczny, fantastyczno-baśniowy i pseudonaukowy (Kosyl 1993: 67–100).

nazw miejscowych: klasyfikacji semantycznej Witolda Taszyckiego (1946) i klasyfikacji strukturalno-gramatycznej (formalnojęzykowej) Stanisława Rosponda (1957).

Chudek

Pseudoetymologia nazwy miejscowej *Chudek* jest treścią podania pt. *O chudym Kostku i powstaniu wsi Chudek*² (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 113–114).

Według tego tekstu wieś Chudek została założona w miejscu nad Omulwią, w którym ubogi Kostek za poradą mówiącego wilka wybudował dom i młyn. Zakończenie podania precyzuje okoliczności, w jakich powstała nazwa miejscowości:

- (1) Ludzie przychodzący do młyna nazywali go [młynarza Kostka – przypis ERC] „chudym”. Nie bez powodu, gdyż naprawdę był mizerny i „kości można było mu z łatwością policzyć”. Ludzie idący do młyna mówili, że idą do „chudego”, a z czasem do Chudka. W pobliżu młyna powstawało coraz więcej domów. Z czasem nadano powstałej osadzie nazwę Chudek, wywodzącą się od znanego tam młynarza „chudego”, a ludzi tam mieszkających nazwano chudkowiakami (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 114).

W świetle etymologii ludowej nazwa wsi byłaby zatem pod względem semantycznym nazwą dzierżawczą, a pod względem formalnym – formacją słowotwórczą utworzoną za pomocą przyrostka *-ek* od przyzwiska *Chudy*. Ciekawe, że również w związku z tym przyzwiskiem cytowany fragment podania nawiązuje do etymologii ludowej, mianowicie do pseudoetymologii imienia *Kostek*. Otóż etymologia nienaukowa wiąże imię *Kostek* z frazeologizmem *kości można komu policzyć* ‘ktoś jest bardzo chudy’, co harmonizuje z semantyką przyzwiska *Chudy*, tkwiącego jakoby w podstawie toponimu *Chudek*. Według etymologii naukowej *Kostek* jest oczywiście zdrobnieniem imienia *Konstanty*, a imię to wywodzi się od łacińskiego imienia *Constantinus*, którego znaczenie łączy się z łacińskim apelatywem *constans* ‘niezmienny, stały, wytrwały, stanowczy, nieustępliwy, niezłomny’ (Bubak 1993: 181).

Natomiast toponim *Chudek*, odnoszący się do wsi w gminie Kadzidło, według etymologii naukowej zaproponowanej przez Urszulę Bijak pochodzi od przymiotnika *chudy* ‘nieurodzajny, jałowy, biedny’ (NMP II 1997: 101) i jest nazwą topograficzną, choć równobrzmiąca nazwa części wsi Żebry w powiecie makowskim „jest z pochodzenia nazwą osobową pierwotnego jej właściciela” (Zierhoffer 1957: 136), a zatem należy do nazw dzierżawczych.

² „Napisała Dominika Sadłowska, opiekun Ewa Wiśniewska, Zespół Szkół w Chudku, gm. Kadzidło” (*Legendsy i podania Kurpiów* 2008: 201).

Różnica między etymologią ludową a naukową nazwy miejscowej *Chudek* dotyczy zarówno jej warstwy formalnej, jak i semantycznej. Pod względem strukturalnym obie etymologie opisują toponim *Chudek* jako derywat utworzony za pomocą sufiksu *-ek*, ale etymologia ludowa wyprowadza go od przezwiska *Chudy* (choć w przytoczonym tekście legendy błędnie zastosowano małą literę), zaś naukowa – od apelatywu *chudy*. Analizowana pseudoetymologia należy więc do tej grupy etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowaną nazwę od wyrazu pozostającego w więzi genetycznej z jej faktycznym wyrazem podstawowym (przezwisko *Chudy* powstało od apelatywu *chudy*), a w ramach omawianej grupy do tych nielicznych pseudoetymologii, które wybierają na wyraz podstawowy nazwę własną, podczas gdy etymologia naukowa dostrzega w nim apelatyw (znacznie częściej to etymologie ludowe wyprowadzają etymologizowane nazwy od wyrazów pospolitych, a etymologie naukowe – od równobrzmiących nazw własnych).

Dobry Las

O etymologii ludowej nazwy wsi *Dobry Las* informuje zawarte w analizowanym zbiorze podanie pt. *Dlaczego Dobry Las jest właśnie dobrym lasem?*³ (*Legends i podania Kurpiów* 2008: 15–20).

Tekst ten został skonstruowany na zasadzie negacji otwierającego go objaśnienia o charakterze zdroworoządkowym, uwypuklającego liczne korzyści, jakie mieszkańcy wsi czerpali z lasu, w którym miejscowość powstała:

- (2) Nawet najstarsi Kurpie mieszkający w Dobrym Lesie niedaleko Nowogrodu zapytani, dlaczego ich wieś nosi taką niezwykłą nazwę, najpierw długo grzebią w pamięci, a następnie odpowiadają z wahaniem:
- Ano, bo kiedyś, kiedy jeszcze wszędzie szumiała gęsta puszcza, pewnikiem znajdował się tutaj dobry las. Znaczą się grzybiasty, jagodowy i żołądziowy. I chruściasty. I łownego ptactwa, i łownej zwierzyny było w nim mnóstwo. Ludziska wiele pożytku mogli mieć wtenczas ze swojego boru i dlatego tak go sobie nazwali. Znaczą się z wdzięczności za życie łatwiejsze i dostatniejsze niżli gdzie indziej (*Legends i podania Kurpiów* 2008: 15).

Temu racjonalnemu tłumaczeniu etymologia ludowa przytoczona w podaniu przeciwstawia opartą na fikcji opowieść o XIII-wiecznych krzyżackich napadach na Nowogród i próbach chronienia się mieszkańców w pobliskiej puszczy. Mieszkańcom miasta nie udawało się jednak ukryć przed Krzyż-

³ Opowieść znajduje się w zbiorze legend i podań Zdzisława Nowaka pt. *Jak Boruta zakochał się w karczmarzowej córce*. Wyd. Nasza Księgarnia. Warszawa 1988 (*Legends i podania Kurpiów* 2008: 198).

kami, dopóki smolarz Sławko nie poradził im, by udali się na rozległą polanę w gęstym lesie pośród niedostępnych mokradeł Wiedźmowego Topieliska. Tekst podania dopowiada:

- (3) Z czasem część nowogrodzian przestała powracać do swojej osady, na stałe pozostała w dobrym, bezpiecznym lesie. A wieś, która powstała na owej polanie, do dziś nosi tę wdzięczną nazwę. Oto dlaczego dobry las stał się Dobrym Lasem (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 20).

Według etymologii ludowej toponim *Dobry Las* byłby nazwą kulturową pamiątkową, upamiętniającą bezpieczny las dający dawnym mieszkańcom Nowogrodu schronienie przed napadami Krzyżaków.

Również etymologia naukowa, podana w *Nazwach miejscowych Polski* przez U. Bijak, wywodzi nazwę *Dobry Las* „od *dobry las*” (NMP II 1997: 382). Choć autorka hasła nie precyzuje przyczyn, dla których las został określony mianem *dobry*, to najprawdopodobniej w nazwie tej uwzględniono jakość drewna, stanowiącego najważniejszy surowiec leśny, ewentualnie wartość innych pożytków czerpanych przez okolicznych mieszkańców z lasu, o których wspomina również omawiany tekst podania. W rzeczywistości toponim ten należy więc do nazw topograficznych lub kulturowych.

Etymologia ludowa toponimu *Dobry Las* reprezentuje ten podtyp etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowaną nazwę miejscową od tego samego wyrażenia co etymologia naukowa, ale wtórnej wykładni semantycznej toponimu nadają inną semantykę. Analizowana pseudoetymologia różni się od etymologii naukowej odmienną motywacją walorów lasu, w którym wieś została założona, i przenosi toponim *Dobry Las* z klasy nazw topograficznych lub kulturowych niepamiątkowych do klasy nazw pamiątkowych.

Pod względem strukturalnym jest to w świetle obu etymologii – naukowej i nienaukowej, nazwa komponowana: zestawienie podrzędnego przymiotnika *dobry* i nadrzędnego rzeczownika *las*. Można ją również w obu wypadkach opisać jako rezultat onimizacji (derywacji semantycznej) bez udziału formantów nazwotwórczych (por. Cieślíkowa 2006: 55) apelatywnego wyrażenia *dobry las*.

Jazgarka

O etymologii ludowej nazwy wsi *Jazgarka* opowiada legenda etymologiczna pt. *Jak Boruta zakochał się w karczmarzowej córce*⁴ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 103–108).

Podanie to charakteryzuje toponim *Jazgarka* jako równy ludowemu apelatywowi *jazgarka* ‘baba, która jazgocze’ i odnosi go do Barbary, tytułowej „karczmarzowej córki”, która swym nieustannym jazgotaniem sprawiła, że nawet zakochany w niej diabeł nie był w stanie z nią wytrzymać. Taką genezę jednoznacznie przypisuje nazwie wsi zakończenie tekstu:

- (4) Wieś, o której opowiedzieliśmy, przetrwała do dziś, co łatwo sprawdzić na mapie Kurpiowszczyzny. Nazywa się Jazgarka. Oczywiście od karczmarzowej córki, Barbary jazgarki, a nie od jakichś tam kłujących w dziąsła ościstych jazgarzy (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 108).

Etymologowie ludowi widzą w nazwie *Jazgarka* nazwę pamiątkową, która utrwała pamięć o pewnej jazgarce mieszkającej w tej wsi.

Natomiast według etymologii naukowej, zapisanej przez U. Bijak, toponim *Jazgarka* został utworzony „od nazw. *Jazgar*, *Jazgara* [...] lub od nazwy ryby *jazgarz*, z suf. *-ka*” (NMP IV 2001: 149), jest zatem albo nazwą dzierżawczą, albo topograficzną. Ten drugi wywód funkcjonuje również w świadomości autora tekstu podaniowego, odrzuca on go jednak na rzecz bardziej interesującej fabularyzowanej pseudoetymologii z diabłem w tle.

Różnica między etymologią ludową i naukową nazwy miejscowej *Jazgarka* dotyczy zarówno motywacji formalnej, jak i wykładni semantycznej. W klasyfikacji strukturalnej toponim *Jazgarka* jest w świetle etymologii naukowej nazwą derywowaną, utworzoną sufiksem *-ka* od antroponimu *Jazgar*//*Jazgara* lub od apelatywu *jazgarz*, w tym drugim wypadku z alternacją *rz : r*, a w świetle etymologii ludowej – nazwą prymarną, powstałą w wyniku onimizacji apelatywu *jazgarka* bez zmiany struktury wyrazu motywującego. W klasyfikacji semantycznej *Jazgarka* stanowi według etymologii onomastycznej nazwę dzierżawczą lub topograficzną, a według etymologii ludowej – nazwę pamiątkową. Opisana etymologia ludowa należy przy tym do tych etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowany toponim albo od wyrazu niespokrewnionego z faktyczną podstawą nominacyjną (jeśli jest nią apelatyw *jazgarz*), albo od wyrazu być może powiązanego genetycznie z faktyczną podstawą nominacyjną (jeśli jest nim antroponim *Jazgar*//*Jazgara*, który może należeć do gniazda czasownika *jazgotać*).

⁴ Znajduje się w zbiorze legend i podań Zbigniewa Nowaka *Jak Boruta zakochał się w karczmarzowej córce*. Wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 1988 (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 200).

Jednoróżec

Etymologię ludową nazwy *Jednoróżec*, noszonej przez wieś w pobliżu Chorzeli, przedstawiono w podaniu pt. *Jednoróżec*⁵ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 33–34).

W świetle tego tekstu nazwa wsi pochodzi od legendarnego jednoróżca, opisanego jako jednorogie zwierzę wielkości jelenia, rzekomo upolowane przez księcia mazowieckiego Janusza III w Puszczy Kurpiowskiej, w pobliżu klasztoru, który znajdował się w dzisiejszej wsi Pogorzel. Niezwykłość zwierzęcia miała polegać m.in. na tym, że jego ciało pokrywała gładka, błyszcząca skóra przypominająca pancerz, toteż Janusz III zabił je strzałem wymierzonym w oko. Jak mówi legenda:

- (5) książę pragnąc upamiętnić to wydarzenie, polecił, aby w tym miejscu wybudowano chatę myśliwską i nazwano ją Jednoróżcem. Od tej pory nie zatrzymywano się w klasztoru mnichów, lecz w puszczy, w Jednoróżcu. Trzeba było karczować las, budować więcej chat dla ludzi i pomieszczeń dla koni. I tak z roku na rok powiększała się osada Jednoróżec, aż rozrosła się do ogromnej wsi, istniejącej po dziś dzień i stale się rozrastającej (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 34).

Etymologowie amatorzy przedstawiają toponim *Jednoróżec* ze względu na znaczenie jako nazwę pamiątkową, stanowiącą onomastyczne świadectwo upolowania w tym miejscu mitycznego jednoróżca, a ze względu na budowę – jako nazwę prymarną, powstałą w rezultacie onimizacji apelatywu *jednoróżec* bez dodatkowych wykładników morfologicznych.

Natomiast według etymologii naukowej zaproponowanej przez U. Bijak toponim *Jednoróżec* został utworzony „może od n. herald. Jednoróżec” (NMP IV 2001: 157), jest on więc pod względem semantycznym nazwą dzierżawczą odheraldyczną, a pod względem strukturalnym – nazwą prymarną powstałą w wyniku transonimizacji (por. Bijak 2017: 2–4).

Etymologia ludowa i naukowa odwołują się do tej samej motywacji formalnej: rzeczownikiem *jednoróżec*//*Jednoróżec*, tyle że według etymologii ludowej byłby to wyraz pospolity, a według etymologii naukowej stanowi on nazwę własną (herbową). Omawiana etymologia ludowa należy więc do tych etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowany toponim od wyrazu równobrzmiącego z faktycznym wyrazem podstawowym (nazwą heraldyczną *Jednoróżec*) i pozostającego z nim zarówno w relacji pokrewieństwa (nazwa własna *Jednoróżec* pochodzi od apelatywu *jednoróżec*), jak i homofonii

⁵ Opowieść przysłana na konkurs przez Lidię Prusik z publicznej Szkoły Podstawowej w Jednoróżcu, wcześniej zapisana przez Annę Urlich, dawną mieszkankę wsi Stegna. Legendarne jednorogie zwierzę znajduje się obecnie w herbie miejscowości gminnej Jednoróżec pow. przasnyski (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 199).

(ze względu na zapis dużą lub małą literą). Obie etymologie znacząco różnią się natomiast wykładnią semantyczną: w świetle etymologii ludowej jest to nazwa pamiątkowa o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejscość powstała w miejscu, gdzie książe mazowiecki Janusz III upolował jednoroźca’, a według etymologii naukowej – dzierzawcza, o wykładni semantycznej ‘miejscość stanowiąca własność osoby pieczętującej się herbem Jednorożec’.

Mały Płock

Etymologia ludowa nazwy miejscowej *Mały Płock* została utrwalona w podaniu pt. *Niezwykła historia o białym rycerzu z Małego Płocka*⁶ (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 23–29).

Akcja podania toczy się w czasach, „kiedy Mazowsze nękane było przez wojenne wyprawy Jadźwingów, Litwinów, a zwłaszcza podstępnych i okrutnych Krzyżaków” (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 23). Zaczyna się od wezwania przez kogoś z książąt mazowieckich rycerza o imieniu Pomścibor i wydania mu polecenia, by zbudował – z ziemi i dębowych pali – obronny gródek nad Pisą. Pomścibor miał zapytać księcia:

(6) I czy zgodzisz się, abym na cześć książęcego Płocka nazwał mój gródek Małym Płockiem? (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 24).

Według etymologii ludowej nazwa *Mały Płock* byłaby nazwą przeniesioną z nazwy *Płock* odnoszącej się do grodu książęcego i miałaby charakter pamiątkowy, ponieważ nadano ją rzekomo na cześć głównej siedziby ówczesnego księcia mazowieckiego.

Natomiast według etymologii naukowej toponim ten należy do nazw topograficznych lub kulturowych. Jak relacjonuje Irena Halicka: „Rospond, a także Taszycki dochodzą do wniosku, że jest to typ nazwy topograficznej charakteryzującej teren w jego stosunku do człowieka, np. por. *Łasko* (: *łaz*), *Płock* (: *płot*), czes. *Hradsko* (: *hrad*), *Ujezdsko* (: *ujezd*). Inaczej nieco etymologizują tę nazwę inni językoznawcy, np. Rozwadowski, wywodzą ją mianowicie od nazw rzecznych *Pelta* (> *Pelty*) (p. dop. Narwi) i *Połota* (p. dopływ Dźwiny zach.), od której pochodzi n. m. *Połock*. Człon rozróżniający *Mały* wprowadzono zapewne w celu odróżnienia tej n. m. od n. m. *Płock* – m. pow. na Mazowszu” (Halicka 1978: 50).

⁶ Utwór znajduje się w zbiorze legend i podań Zdzisława Nowaka pt. *Jak Boruta zakochał się w karczmarzowej córce*. Wyd. Nasza Księgarnia. Warszawa 1988 (*Legandy i podania Kurpiów* 2008: 198).

Etymologia ludowa nazwy *Mały Płock* różni się zatem od jej etymologii naukowej zarówno pod względem formalnym, choć w świetle obu etymologii toponim ten należy do nazw komponowanych, jak i semantycznym, choć obie etymologie poświadczają związek pomiędzy nazwą małej wsi gminnej na Mazowszu dalszym oraz nazwą dużego miasta na Mazowszu bliższym. W świetle etymologii ludowej nazwa podłomżyńskiego gródka miałaby jednak pochodzić bezpośrednio od nazwy grodu książęcego, podczas gdy etymologia naukowa opisuje oba toponimy jako powstałe w ten sam sposób, ale niezależnie od siebie. W związku z tym opisywana pseudoetymologia należy do tych etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowany toponim od wyrazu (tu: *Płock*) spokrewnionego z faktycznym wyrazem podstawowym (tu: *plot* lub *Pelta*).

Ostrołęka

Etymologię ludową nazwy *Ostrołęka* zawarto w podaniu pt. *Ostrołęcka legenda wigilijna*⁷ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 13–14).

Mówi ono, że Ostrołęka zawdzięcza swą nazwę przydomkowi rycerza, który w dzień wigilijny przybył w świecie księcia mazowieckiego na łowy do Puszczy Zielonej. Rycerz ów, „z «ostrej ręki», czyli z mocnego i precyzyjnego cięcia mieczem, słynący” (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 13), ujrzał nad Narwią piękną dziewczynę i oczarowany jej urodą obiecał, że za rok pojmie ją za żonę. Gdy po roku, również w noc wigilijną, przybył w to miejsce, by spełnić przyrzeczenie, został śmiertelnie zraniony przez niedźwiedzia, ale Matka Boska, ubłagana modlitwą dziewczyny, przywróciła mu życie. Podanie dopowiada:

- (7) A wyspę, gdzie chatka dotychczas stała maleńka, którą wody Narwi obejmowały, przy ujściu Omulwi, wraz z otaczającym ją rozległym borem puszczańskim, książę rycerzowi podarował za jego wierną służbę i za rycerskie dotrzymanie słowa, które dał swej ukochanej. Na tej wyspie, gdzie dotknęła ich chwila cudna, gródek założyli, dając tym początek późniejszemu miastu, Ostrołęka nazwanemu, od przydomka „Ostra Ręka”, jaki nadali naszemu rycerzowi a swemu druhowi jego przyjaciele. Na pamiątkę zaś tego wydarzenia, rycerz za herb swój niedźwiedzia kroczącego przyjął, który na zawsze w tarczy ostrołęckiego herbu na rzeczy pamiątkę pozostał (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 14).

⁷ Utwór o prapoczątkach Ostrołęki, spisany na podstawie ustnych przekazów starszego pokolenia mieszkańców miasta. Nadesłany na konkurs przez Czesława Parzycha z Ostrołęki (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 198).

Według etymologii nienaukowej toponim *Ostrołęka* stanowiłby derywat od przydomka *Ostra Ręka*, z nietypową obocznością *r : ł* w śródgłosie (będącą konsekwencją nieznaności polskiego systemu morfonologicznego przez reinterpretatorów amatorów). Pod względem formalnym należałby do nazw komponowanych będących złożeniami właściwymi utworzonymi interfiksem *-o-*, a pod względem semantycznym trzeba by go zaliczyć do nazw pamiątkowych.

Etymologia naukowa dowodzi natomiast, że nazwa miasta „miała dwie postaci: starszą *Ostra Łąka* w formie zestawienia od przymiotnika *ostrzy* i rzeczownika *łąka*, oznaczającego dawniej ‘nizinę nad skrzyżowaniem rzecznym’, i młodszą w formie złożenia *Ostrołęka*. Przymiotnik *ostrzy* odnosi się przypuszczalnie do rodzaju roślinności porastającej owo miejsce, łąkę pokrytą ostrą, szczeciniastą trawą, ostami, ostrymi krzewami” (Malec 2003: 182).

Obie etymologie, nienaukowa i naukowa, interpretują toponim *Ostrołęka* jako nazwę złożoną, a nawet ściślej: złożenie właściwe z interfiksem *-o-*, i są zgodne w identyfikacji jej pierwszego członu z przymiotnikiem *ostrza*, choć przypisują mu inne znaczenie: ‘o ręce: pewna w boju’ lub ‘o trawie: kłująca’. Natomiast drugi człon złożenia opisują zupełnie inaczej: w świetle etymologii nienaukowej jest nim rzeczownik *ręka*, a w świetle etymologii naukowej – rzeczownik *łąka*. Ostatecznie więc etymologie te różnią się zarówno strukturą formalną, jak i wykładnią semantyczną analizowanego toponimu, a pseudoetymologia nazwy miejscowej *Ostrołęka* należy do tych etymologii nienaukowych, w których jeden z członów reetymologizowanej nazwy (tu: przymiotnik *ostrzy*) jest równy jednemu z jej faktycznych wyrazów podstawowych, podczas gdy drugi człon rzekomej podstawy motywacyjnej (tu: apelatyw *ręka*) nie jest spokrewniony z drugim członem faktycznej podstawy motywacyjnej (tu: apelatywem *łąka*).

Serafin

Etymologię ludową toponimu *Serafin* można znaleźć w wierszowanym podaniu pt. *Jeziorno Krusko*⁸ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 61–63).

Odpowiedni fragment tekstu wiąże powstanie osady z przejazdem przez te tereny króla Zygmunta Starego i jego żony, królowej Bony, por.:

⁸ Utwór nadesłany na konkurs przez Janinę Krzyżewską z Lipnik, gm. Łyse. Legenda wydana w 2001 r. przez Związek Kurpiów w postaci publikacji pod wspomnianym tytułem (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 199).

- (8) Jedzie na Litwę Zygmunt Stary
i jego żona Bona,
lecz krainą kurpiowską zachwyceni
przystają,
jej uroki, bory, lasy, jeziora podziwiają.

Na wzgórzu kamiennym, nad wodą,
wieść ta wciąż żywa i słynie
w wiosce, którą nazwali Serafin
wznoszą dworek myśliwski
i opowiadają wszystkim
że jest tu miło, uroczy
że jest tu bardzo ślicznie
anielsko, s e r a f i c z n i e⁹,
że zwierza
tu dużo (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 61).

Według etymologii ludowej nazwa ta ma więc wykładnię semantyczną ‘miejsce, w którym – zdaniem Zygmunta Starego i królowej Bony – było seraficznie, czyli anielsko, ślicznie’, co pozwala zaliczać ją do nazw topograficznych. Musiałaby ona zostać utworzona od przysłówka *seraficznie* ‘anielsko pięknie’ za pomocą sufiksu *-in* z towarzyszącym mu ucięciem segmentu *-icznie*.

Etymologia naukowa każe natomiast widzieć w toponimie *Serafin* nazwę dzierzawczą równą nazwie osobowej *Serafin*¹⁰ (powstała w wyniku transonimizacji), przy czym nazwisko *Serafin* pochodzi od imienia *Serafin*, „z hebrajskiego *serāphim* ‘płonący, palący’. Serafinami nazywa Biblia anioły stojące na pierwszym miejscu w hierarchii anielskiej” (Bubak 1993: 277).

Etymologia ludowa toponimu *Serafin* różni się od jego etymologii naukowej zarówno w warstwie formalnej, jak i semantycznej. Należy ona do tej grupy pseudoetymologii, które wywodzą reetymologizowaną nazwę od wyrazu wchodzącego w skład tego samego gniazda słowotwórczego, którego elementem jest też jej rzeczywisty wyraz podstawowy (przysłówek *seraficznie* jest spokrewniony z imieniem *Serafin*).

⁹ Etymologia ludowa zawarta jest nie tylko w samym podaniu, lecz także w komentarzu do niego, zaczerpniętym z posłowania autorki, dołączonego do wydania tego tekstu w postaci odrębnej publikacji: „Opowieść «Jezioro Krusko» ma nie tylko swój czas, ale i miejsce na mapie. Dawnymi czasy wśród uroczych kniei puszczańskich rozpościerało się kilka połodowcowych jezior. Największym z nich było Krusko, inaczej zwane Serafin (184,92 ha). Miało ono swój urok, skoro zostało tak nazwane (seraficznie-anielsko, pięknie, ślicznie)” – *Legendy i podania Kurpiów*, s. 199.

¹⁰ Por. Bubak 1993: 277. Podobną etymologię ma nazwa pobliskiej wsi *Charubin*, utworzonej „od n. os. *Charubin, Cherubin*” (NMP II 1997: 24).

Szwed

Etymologię ludową nazwy *Szwed*, odnoszącej się do części Kadzidla, objaśnia podanie pt. *Opowieść o Szwedach w Kadzidle i kurpiowskiej gościnności*¹¹ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 125–126).

Tekst ten traktuje analizowany toponim jako nazwę pochodzącą z czasów wojen polsko-szwedzkich toczonych na terenie Puszczy Kurpiowskiej, por.:

- (9) Wojsko szwedzkie maszeruje przez puszcze, a nad Kurpiami jakby jakiś dobry duch czuwał. Wybrali najeźdźcy fałszywą drogę i u Wojciecha Żytocha powpadali w bagna. Do dziś dnia kolonię Żytocha w Kadzidle mamy. A na pamiątkę przejścia najeźdźcy zza morza i kolonia Szwed też jest (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 125).

Według etymologii ludowej nazwa *Szwed* równa jest nazwie mieszkańców Szwecji w formie liczby pojedynczej i powstała w wyniku transnimityzacji. Pod względem semantycznym ma charakter pamiątkowy.

Dla nazwy tej części wsi nie znalazłam opublikowanej etymologii naukowej, na ogół jednak toponimy typu *Szwedy*, *Tatary*, *Ruś* zaliczane są do nazw etnicznych.

Przy tej interpretacji etymologia ludowa nazwy *Szwed* przypisywałaby jej tę samą strukturę formalną co jej etymologia naukowa, różniłaby się natomiast wykładnią semantyczną, ponieważ etymologia naukowa nie podaje aż tylu szczegółów związanych z nadaniem nazwy. Pierwotną wykładnię semantyczną toponimu *Szwed* można zrekonstruować jedynie jako ‘część miejscowości, w której mieszkał jakiś Szwed’.

Warto przy tym dodać, że opisane podanie etymologiczne nie jest jedynym dostępnym w przestrzeni publicznej objaśnieniem dotyczącym powstania toponimu *Szwed*. Bardzo podobną wersję genezy nazwy tej części Kadzidla zawiera notatka zamieszczona w Wikipedii, por.:

- (10) Cmentarz szwedzki – W okolicach oczyszczalni znajduje się cmentarz żołnierzy szwedzkich, którzy w roku 1807 zostali wciągnięci w zasadzkę na bagnach. Stąd też ta dzielnica Kadzidla wzięła nazwę Szwed ([https://pl.wikipedia.org/wiki/Kadzid%C5%82o_\(wojew%C3%B3dztwo_mazowieckie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kadzid%C5%82o_(wojew%C3%B3dztwo_mazowieckie)))

Funkcjonowanie w miarę jednolitego przekazu podaniowego na temat genezy danego toponimu zwiększa prawdopodobieństwo prawdziwości tego objaśnienia, brak jednak źródeł historycznych je potwierdzających.

¹¹ „Przekazana przez pochodzącego z Kadzidla Romana Chrostka zam. St. Etienne, Francja” – *Legendy i podania Kurpiów* 2008: 201.

Święte Miejsce

Etymologia ludowa nazwy miejscowej *Święte Miejsce* jest tematem podania pt. *Święte Miejsce*¹² (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 151–156).

Opowiada ono o pustelniku Chwalibogu, który osiedlił się na wyrębach Lasu Gdzewskiego, doświadczył tu objawienia cudownego obrazu i wybudował kaplicę ku czci Maryi, dzięki czemu dawny las stał się miejscem kultu religijnego, por.:

- (11) Pielgrzymki przychodziły zewsząd. Niewielka kaplica wybudowana przez pustelnika nie mogła pomieścić pątników. Modlitwy rzesz ludzkich odbywały się pod rozłożystym dębem i wiekową sosną. Siwy z długą brodą, przygarbiony pustelnik opowiadał rzeszom o cudach, słał Maryję, błogosławił ludziom. [...] Zewsząd tylko przybywali ludzie do świątobliwego pustelnika i na święte albo cudowne miejsce, które z czasem, gdy las wycięto i ludzie zaczęli się osiedlać, nazwano Świętym Miejscem. A że w tej miejscowości kult Maryjny narastał, pielgrzymki nie ustawały, bowiem ludzie doświadczały cudów, zwłaszcza ósmego września, w dniu śmierci pustelnika (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 156).

Według przytoczonej legendy etymologicznej toponim *Święte Miejsce* ma wykładnię semantyczną ‘miejsce po wyrąbanym lesie, uważane za święte ze względu na osobę świątobliwego pustelnika, kaplicę ku czci Maryi z Jej cudownym obrazem, licznie przybywających tu pielgrzymów i cuda doświadczane przez wiernych, zwłaszcza w rocznicę śmierci pustelnika’ i należy do nazw kulturowych. Etymologia naukowa nazwy *Święte Miejsce* jest w ogólnych zarysach zgodna z jej etymologią ludową, zawiera jednak znacznie mniej szczegółów, zwłaszcza dotyczących pustelnika Chwaliboga, w które obfituje podanie etymologiczne. Jej wykładnię semantyczną można zrekonstruować jako: ‘miejscowość powstała w miejscu po wyrąbanym lesie, uważanym za święte ze względu na kaplicę ku czci Maryi z Jej cudownym obrazem i licznie przybywających tu pielgrzymów’. Również w świetle etymologii naukowej toponim ten należy do nazw kulturowych.

Pod względem strukturalnym w świetle obu etymologii toponim *Święte Miejsce* jest nazwą komponowaną. Również w świetle obu etymologii powstał on w rezultacie onimizacji wyrażenia apelatywnego *święte miejsce*.

¹² „Alfred Borkowski, Opowieści z rodzinnych stron – Przasnysz, Mchowo, Chorzele, wydanej przez Związek Literatów Polskich Oddział w Ciechanowie w 2003 roku. W postscriptum do utworu czytamy: [...] Gdy byłem dzieckiem, dziadek ze strony matki, pokazywał mi zmruszały pień po wiekowym dębie, do którego odnosił się z nabożną czcią. Podobno z tego dębu został zbudowany tył ołtarza. Po zakończeniu odpustowego nabożeństwa należało obejść ołtarz, pociągnąć dłonią po tylnej części ołtarza, a następnie gładzić tą samą dłonią twarz. Miało to odpędzać zło i zsyłać łaski, błogosławić na dalsze życie. Także rosochata sosna otoczona była nabożnym szacunkiem. Przed nią na odpustach modliła się ludność. Obok kościoła było źródółko o cudownych właściwościach” – *Legendy i podania Kurpiów* 2008: 202.

Tatary

Etymologię ludową toponimu *Tatary* objaśnia legenda pt. *O tatarskim księciu, Jagnie i o czarodziejskim kindzale*¹³ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 45–49), poświęcona przede wszystkim pochodzeniu wielkiego kamienia znajdującego się w pobliżu tej miejscowości.

Według tego tekstu nazwę wsi zawdzięczamy gromadce jeńców tatarskich, których przywiódł z wojny i osadził w puszczy nad Rozogą stolnik Czeszejko pochodzący spod Ostrołęki. Był wśród nich tatarski książę Selim, w którym zakochała się piękna stolnikówna Jagna, a gdy Tatarzyn, wracając z wojny ze Szwedami, na którą wyruszył ze swymi ludźmi pod wodzą brata stolnika Czeszejki, zginął od skrytobójczej strzały na oczach wiernej Jagny, ta skamieniała z bólu, por.:

- (12) Jeszcze do niedawna starzy Kurpiowie pokazywali wędrowcom głaz, jaki leżał tuż przy gościńcu wiodącym z Ostrołęki do wsi Tatary nad Rozogą. Wędrowcy długo kiwali głowami w zamyśleniu. Bo rzeczywiście, nie trzeba było mieć wielkiej wyobraźni, ażeby dostrzec w kamieniu sylwetkę młodej dziewczyny (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 49).

Etymologia ludowa toponimu *Tatary* ma wykładnię semantyczną ‘wieś, w której stolnik Czeszejko osadził jeńców Tatarów, w tym tatarskiego księcia Selima’.

W świetle etymologii naukowej toponim ten, podobnie jak nazwa wsi *Tatary* w powiecie monieckim, to zapewne „n. etn. oznaczająca pierwotnie grupę osadników – Tatarów” (Halicka 1976: 174).

Etymologia ludowa nazwy *Tatary*, zgadzając się w zasadniczych rysach z jej etymologią naukową, jest bogatsza w różne szczegóły związane z jeńcami tatarskimi, wiąże ponadto nazwę wsi z niezwykle kształtem kamienia spoczywającego przy gościńcu wiodącym do tej miejscowości. W świetle obu etymologii jest to nazwa prymarna, która powstała w wyniku transonimacji etnonimu.

¹³ Utwór znajduje się w zbiorze legend i podań Zdzisława Nowaka pt. *Jak Boruta zakochał się w karczmarzowej córce*. Wyd. Nasza Księgarnia. Warszawa 1988 (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 199).

Wykrot

Etymologia ludowa toponimu *Wykrot* została przedstawiona w *Legendzie o powstaniu nazwy wsi Wykrot*¹⁴ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 124).

Oto jej treść:

(13) Wtedy, kiedy jeszcze Wykrot nie istniał, a leży on w miejscu, gdzie był sam środek puszczy, zamieszkał tu młody mężczyzna. Zbudował dom, oborę i szopę. Gospodarka rozrastała się i wydawałoby się, że już wszystko osiągnął i może sobie spokojnie żyć. No, ale cóż, jak tu żyć w samotności. Myślał, a jak się Kurp uprze, to i wymyśli. Pojechał tedy gdzieś ów chłop i wykradł dziewczynę. Teraz już miał towarzyszkę życia. Ludzie potem często mówili:

– Gdzie jedziesz?

– Do tego, co wykrot.

Tak to się utrwaliło, a w miejscu, gdzie znajdowało się to gospodarstwo, zaczęto budować coraz to nowe. Z czasem nadano tej osadzie nazwę Wykrot (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 124).

Według etymologii ludowej nazwa *Wykrot* ma wtórną wykładnię semantyczną ‘wieś założona przez mężczyznę, który *wykrot* sobie żonę’ i jest równa gwarowej postaci fonetycznej czasownika *wykraść* w 3. osobie liczby pojedynczej rodzaju męskiego czasu przeszłego: *wykrot* ‘wykradł’. Byłaby to żartobliwa nazwa kulturowa o charakterze pamiątkowym, utrwalająca pewną osobliwość życia społecznego Kurpiów osiedlających się w głębi puszczy.

Etymologia naukowa wyprowadza natomiast toponim *Wykrot* od apellatywu *wykrot*, najprawdopodobniej w znaczeniu ‘dół, jama, szczególnie jama pod korzeniami drzewa wyróconego przez wiatr’, ewentualnie w znaczeniu ‘drzewo wyrwane z korzeniami przez wiatr’ (SJPD).

Etymologia ludowa nazwy *Wykrot* różni się zasadniczo od jej etymologii naukowej zarówno w zakresie motywacji formalnej, jak i wykładni semantycznej. Pod względem strukturalnym obie etymologie opisują ją wprawdzie jako nazwę prymarną, powstałą w rezultacie onimizacji, ale według etymologii naukowej jest ona równa rzeczownikowi *wykrot*, a według etymologii ludowej – gwarowej formie czasownikowej *wykrot* ‘wykradł’. Pod względem semantycznym etymologia naukowa zalicza ten toponim do nazw topograficznych, a etymologia ludowa – do nazw pamiątkowych. Ponadto opisana pseudoetymologia należy do tych etymologii nienaukowych, które wywodzą reetymologizowany toponim od wyrazu (tu: czasownika *wykrot* ‘wykradł’), który nie jest spokrewniony z jego faktyczną podstawą motywacyjną (tu: rzeczownikiem *wykrot*).

¹⁴ Nadesłał Łukasz Bałdyga, Gimnazjum Publiczne w Wykrocie, na podstawie opowiadania Genowefy Kowalczyk z Wykrotu gm. Myszyniec (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 201).

Zbójna

Etymologię ludową toponimu *Zbójna* przedstawia *Legenda o powstaniu Zbójnej*¹⁵ (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 50–53). W konkluzji tego tekstu czytamy:

- (14) A miejsce, gdzie zbójnicy ukrywali swoje łupy, do dziś nosi nazwę Zbójnej (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 53).

Etymologia ludowa toponimu *Zbójna* nadaje więc reetymologizowanej nazwie miejscowej wtórną wykładnię semantyczną o charakterze pamiętkowym: ‘miejsce, w którym zbójnicy ukrywali łupy’. W świetle tego objaśnienia nazwa *Zbójna* musiałaby być utworzona na pomocą przyrostka *-na* od rzeczownika *zbójnik*, z dezintegracją jego tematu o segment (sufiks) *-nik*.

Natomiast zdaniem Ireny Halickiej jest to „n. kult. – nazwa mająca związek z działalnością człowieka, z jego kulturą społeczną” (Halicka 1978: 99), „nazwa przymiotnikowa pochodna” (Halicka 1978: 106) utworzona od rzeczownika *zbój(nik)*, ale autorka nie przesądza charakteru związku toponimu z tym apelatywem. Przy tej interpretacji etymologia ludowa nazwy miejscowej *Zbójna* odwoływałaby się do tej samej podstawy formalnej co jej etymologia naukowa: *zbój(nik)*, ale jej wykładnia semantyczna byłaby mniej precyzyjna niż wtórna wykładnia semantyczna tej nazwy: ‘miejscowość, mająca jakieś związki ze *zbój(nik)*ami’.

Z kolei Stanisław Rospond, pisząc o toponimach *Zbójna* i *Zbójno*, sądzi, że „nie należy wyprowadzać tychże n. kult. od *zbója*-rabusia czy rabunku, lecz stosownie do takich n. m. jako *Zboiska* czy wyrazu *boisko* = ‘klepisko w stodole’ trzeba połączyć z czasownikiem *bić*, ubity (po prostu ‘miejsce ubite, z uklepaną ziemią, też wyrównaną, gdyż przygotowaną do osiedlenia)’” (Rospond 1984: 451). Przy tej interpretacji etymologia ludowa toponimu *Zbójna* różniłaby się od jej etymologii naukowej zarówno w warstwie formalnej, jak i semantycznej, choć należałaby do tej podgrupy pseudoetymologii, które wywodzą reetymologizowany toponim od wyrazu z tego samego gniazda słowotwórczego, którego elementem jest także pierwotna podstawa nominacyjna (tu: gniazda czasownika *bić*).

Legendy i podania Kurpiów dowodzą, że podania etymologiczne stanowią stosunkową dużą podgrupę lokalnych legend i podań: etymologie ludowe zawiera aż 17 z 57 tekstów opublikowanych w tej książce (30%), a 12 z nich dotyczy nazw miejscowości¹⁶ (21%).

¹⁵ Opowieść nadesłana na konkurs przez Stanisławę Suszyńską z Augustowa (*Legendy i podania Kurpiów* 2008: 199).

¹⁶ Pozostałych pięć pseudoetymologii odnosi się do nazw własnych obiektów niezamieszkałych.

Teksty te dowodzą także bogactwa typologicznego ludowych etymologii rozwijanych w podania etymologiczne. Na podstawie stosunku etymologii nienaukowej do etymologii naukowej ze względu na pokrewieństwo podstaw motywacyjnych można wśród nich wyróżnić:

- etymologie ludowe o całkowicie odmiennej motywacji formalnej, tj. motywacji wyrazem należącym do innego gniazda słowotwórczego niż faktyczny wyraz podstawowy – jak *Jazgarka*, według etymologii ludowej od apelatywu *jazgarka* ‘kobieta jazgotliwa’, a według etymologii naukowej od antroponimu *Jazgar*, *Jazgara* albo od apelatywu *jazgar* ‘ryba’; *Wykrot*, według etymologii ludowej od czasownika *wykraść*, a według etymologii naukowej od rzeczownika *wykrot* ‘dół stanowiący pozostałość po korzeniach drzewa wyróconego przez wiatr’;
- etymologie ludowe o motywacji formalnej innym wyrazem należącym do tego samego gniazda słowotwórczego co faktyczna podstawa nominacyjna – jak *Mały Płock*, według etymologii ludowej od toponimu *Płock*, a według etymologii naukowej od apelatywu *plot* lub od hydronimu *Pelta*; *Serafin*, według etymologii ludowej od przysłówka *seraficznie* ‘anielsko’, a według etymologii naukowej od antroponimu *Serafin*; ewentualnie *Zbójna*, według etymologii ludowej od rzeczownika *zbójnik*, a według etymologii naukowej od czasownika *zbić*;
- etymologie ludowe o motywacji formalnej wyrazem o tym samym brzmieniu, ale innym znaczeniu niż faktyczna podstawa motywacyjna – w dwu przykładach z *Legend i podań Kurpiów* obie podstawy (wtórna i faktyczna) wchodzi dodatkowo w relację homofonii (jeśli w świetle etymologii ludowej reetymologizowane toponimy pochodzą od nazw własnych, to w świetle etymologii naukowej wywodzą się od wyrazów pospolitych, i na odwrót) – jak *Chudek*, według etymologii ludowej od antroponimu *Chudy*, a według etymologii naukowej od przymiotnika *chudy*; *Jednorożec*, według etymologii ludowej od apelatywu *jednorożec*, a według etymologii naukowej od nazwy heraldycznej *Jednorożec*; ponadto ze względu na jeden z wyrazów podstawowych (tu: przymiotnik *ostrzy*) do podgrupy tej należy też nazwa złożona *Ostrołęka*, według etymologii ludowej motywowana przymiotnikiem *ostrzy* ‘o ręce: pewny w boju’, a według etymologii naukowej pochodząca od przymiotnika *ostrzy* ‘o trawie: kłująca’;
- etymologie ludowe o tej samej motywacji formalnej, lecz odmiennej motywacji semantycznej – jak *Dobry Las*, według etymologii ludowej ‘dobry las, w którym w średniowieczu okoliczna ludność chroniła się przed Krzyżakami’, a według etymologii naukowej ‘dobry las, w którym pozyskiwano dobre drewno, może też czerpano inne korzyści związane z gospodarką leśną’; *Szwed*, według etymologii ludowej ‘miejsce, w którym polegli Szwedzi’;

a według etymologii naukowej ‘miejsce zamieszkałe przez Szweda’; ewentualnie *Zbójna*, według etymologii ludowej ‘miejsce, w którym zbójnicy ukrywali łupy’, a według etymologii naukowej ‘miejsce jakoś związane z działalnością zbój(nik)ów’; zazwyczaj podanie etymologiczne jest znacznie bogatsze w szczegóły niż etymologia naukowa – jak *Święte Miejsce*, według etymologii ludowej ‘miejsce po wyrąbanym lesie, uważane za święte ze względu na zamieszkanie tu świątobliwego pustelnika Chwaliboga, który wznosił kaplicę ku czci Maryi, w której zawisł Jej cudowny obraz itp.’, a według etymologii naukowej ‘miejsce po wyrąbanym lesie, uważane za święte ze względu na kaplicę ku czci Maryi z Jej cudownym obrazem i licznie przybywających tu pielgrzymów’; *Tatary*, według etymologii ludowej ‘wieś, w której stolnik Czeszejko osadził jeńców Tatarów, a wśród nich tatarskiego księcia Selima’, według etymologii naukowej zaś ‘wieś, w której mieszkali Tatarzy’.

Znaczne zróżnicowanie etymologii ludowych toponimów obrazuje również zastosowana do ich opisu strukturalna klasyfikacja nazw miejscowych. Ze względu na budowę i rzekomy sposób utworzenia można wśród analizowanych kurpiowskich toponimów poddanych wtórnemu etymologizowaniu wyróżnić wszystkie trzy typy nazw miejscowych wyodrębnionych przez Stanisława Rosponda: nazwy prymarne, czyli niederywowane, nazwy sekundarne, czyli derywowane, i nazwy złożone, czyli *composita* (Kaleta 1998: 50). Objaśniając nazwy miejscowe, etymolodzy amatorzy odwołują się zatem do tych samych ogólnych modeli strukturalnych co onomaści.

Inną właściwość etymologii ludowych oddaje klasyfikacja toponimów ze względu na ich wtórne wykładnie semantyczne. W świetle tej klasyfikacji wszystkie analizowane nazwy należą do nazw pamiątkowych, które, jeśli przyjąć ich definicję sformułowaną dla wykładni naukowych, „nadawane są świadomie dla uczczenia i upamiętnienia jakiejś osoby lub faktu” (Urbańczyk 1992: 218).

W świetle podań etymologicznych nazwy pamiątkowe upamiętniają ważne dla lokalnej społeczności wydarzenia, a w ich podstawach nominacyjnych tkwią wyrazy odnoszące się do różnych elementów charakterystyki tych wydarzeń (Brzozowska 2009; Michow 2017). Reetymologizowane nazwy miejscowe mogą być np. – co oczywiste – kreowane na wyrazy pochodzące od nazw samych tych wydarzeń, przy czym w prezentowanym materiale taką motywację przypisano tylko toponimowi *Wykrot*, mającemu wtórną wykładnię semantyczną ‘wieś założona przez mężczyznę, który *wykrot* sobie żonę’. Częściej toponimy, których etymologie ludowe przedstawiono w *Legendach i podaniach Kurpiów*, motywowane są według tych tekstów nazwami osób biorących udział w przedstawionych wydarzeniach.

Wtórnymi podstawami nominacyjnymi o tej funkcji bywają w świetle etymologii fantastycznych przede wszystkim osobowe nazwy własne. Na przykład nazwa wsi *Chudek* powstała rzekomo od przezwiska *Chudy* i upamiętnia ‘miejsce, gdzie Chudy zbudował młyn’, a nazwie *Ostrołęka* przypisano wykładnię pseudoetymologiczną ‘miejsce, w którym rycerz o przydomku heraldycznym Ostra Ręka spotkał po raz pierwszy swą ukochaną, a rok później walczył z niedźwiedziem’. Nazwy pamiątkowe tworzy się też według analizowanych podań od nazywających bohaterów wydarzeń rzeczowników pospolitych, jak w wypadku toponimu *Jazgarka*, mającego wtórną wykładnię semantyczną ‘wieś, w której mieszkała baba jazgarka’, oraz toponimu *Zbójna*, o wykładni pseudoetymologicznej ‘miejsce, w którym zbójnicy ukrywali łupy’. Kolejną podgrupę rzekomych nazw pamiątkowych stanowią toponimy, które utworzono jakoby od nazw obiektów wydarzeń. I tak toponim *Jednorózek* ma wtórną wykładnię semantyczną ‘miejsce, w którym księżę Janusz III upolował jednorózca’, a nazwa miejscowa *Tatary* – wykładnię pseudoetymologiczną ‘wieś, w której stolnik Czeszejko osadził jeńców Tatarów’. W podstawach reetymologizowanych toponimów mają też tkwić nazwy miejsc, w których zaszły opisywane wydarzenia. Odmiejscową wtórną wykładnię semantyczną nadano nazwie wsi *Dobry Las*, por. ‘dobry las, w którym w średniowieczu okoliczna ludność chroniła się przed Krzyżakami’, a także nazwie wsi *Święte Miejsce*, por. ‘miejsce po wyrąbanym lesie, uważane za święte, ponieważ zamieszkał tu świątobliwy pustelnik, wzniesiono tu kaplicę ku czci Maryi, zawieszono tu Jej cudowny obraz itp.’. Natomiast nazwa osady *Mały Płock* należy – na podstawie odmiejscowej wykładni pseudoetymologicznej ‘miejscowość, nazwana tak przez rycerza Pomścibora na cześć książęcego Płocka’ – do nazw pamiątkowych przeniesionych, motywowana jest bowiem nazwą stolicy księstwa i pośrednio upamiętnia jego władcę. Od nazwy cechy stanu legenda etymologiczna wywodzi natomiast nazwę pamiątkową *Serafin*, o wtórnej wykładni semantycznej ‘miejsce, w którym – zdaniem Zygmunta Starego i królowej Bony – jest seraficznie’.

Nazwy pamiątkowe są zwykle – z różnych względów – wśród reetymologizowanych toponimów znacznie liczniejsze niż w grupie tych samych toponimów poddawanych opisowi naukowemu (Michow 2017), ale o tym, że w analizowanym zbiorze znalazły się tylko takie nazwy, zdecydował przede wszystkim gatunek tekstów stanowiących nośnik analizowanych etymologii ludowych. To właśnie fabularyzowana struktura podań etymologicznych sprzyja kształtowaniu wtórnych wykładni semantycznych pseudoetymologii nazw miejscowych jako reprezentujących model pamiątkowy. Nazwami pamiątkowymi bywają też oczywiście toponimy, których nośniki nie mają

charakteru fabularnego i narracyjnego, ale odwrotna sytuacja, by legendy etymologiczne modelowały wykładnie semantyczne w inny sposób niż jako nazwy pamiątkowe, zdarza się bardzo rzadko.

Skróty słowników

- NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*. Red. K. Rymut. T. II. Kraków 1997. T. IV. Kraków 2001.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. I–XI. Warszawa 1958–1969.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*. R.d. P. Żmigrodzki, Kraków 2007– (dostęp online: <http://www.wsjp.pl>).

Literatura

- Bijak U. (2017): *Transonimizacja czyli „wędrówki nazw”*. „Folia Onomastica Croatica” 26, s. 1–14.
- Brzozowska M. (2009): *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*. Lublin.
- Bubak J. (1993): *Księga naszych imion*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Cienkowski W. (1972): *Teoria etymologii ludowej*. Warszawa.
- Cieślíkowa A. (2006): *Onimizacja, apelatywizacja a derywacja*. [W:] *Onimizacja i apelatywizacja*. Red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz. Białystok, s. 47–56.
- Grzyb M. (2008): *Od Wydawcy*. [W:] *Legendy i podania Kurpiów, Legendy i podania Kurpiów*. Wybór i red. I. Choroszevska-Zyśk, M. Samsel, M. Grzyb. Ostrołęka, s. 4.
- Halicka I. (1976): *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny dzierzawcze, patronimiczne i rodzinne*. Warszawa.
- Halicka I. (1978): *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny topograficzne i kulturowe*. Warszawa.
- Kaleta Z. (1998): *Kierunki i metodologia badań. Terminologia*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelskiej-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 45–81.
- Kosyl Cz. (1993): *Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezy)*. [W:] *Onomastyka literacka*. Red. M. Biolik. Olsztyn, s. 67–100.
- Malec M. (2003): *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*. Warszawa.
- Michow E. (2008): *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*. Kielce.
- Michow E. (2017): *O nadmiernej popularności modelu pamiątkowego w potocznych etymologiach nazw miejscowych*. „Poradnik Językowy” z. 4, s. 37–50.
- Rospond S. (1957): *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław.
- Rospond S. (1984): *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Taszycki W. (1946): *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*. Kraków.
- Urbańczyk S. (1992): *Nazwy pamiątkowe*. [W:] *Encyklopedia języka polskiego*. Red. S. Urbańczyk. Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 218–219.
- Walczak B. (1999): *Zarys dziejów języka polskiego*. Wrocław.
- Zierhoffer K. (1957): *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. Wrocław.

Streszczenie

Artykuł przedstawia ludowe podania etymologiczne nazw wsi i miast zawarte w książce *Legendy i podania Kurpiów* (wybór i redakcja I. Choroszevska-Zyśk, M. Samsel, M. Grzyb. Ostrołęka 2008), w szczególności artykuł dotyczy nazw wsi i miast znajdujących się na Kurpiach i w ich okolicy: *Chudek*, *Dobry Las*, *Jazgarka*, *Jednoróżec*, *Mały Płock*, *Ostrołęka*, *Serafin*, *Szwed*, *Tatary*, *Wykrot* i *Zbójna*. Autorka zestawia wszystkie ludowe etymologie tych nazw i porównuje je strukturalnie i semantycznie z etymologią naukową.